

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2018

Artikel:

Den danske hærs rolle i opretholdelsen af indre sikkerhed og samarbejdet med politi og hjemmeværn ca. 1950

Forfatter:©

Peter Hertel Rasmussen

Søgeord:

Efterkrigstiden, gendarmerirolle, kommunister, kup, totalforsvar, militær hjælp

Resumé:

Artiklen beskriver den rolle, som den danske hær under sin genopbygning efter 2. Verdenskrig måtte overveje at spille under imødegåelsen af et kommunistisk kupforsøg. Det var en rolle, som dels vanskeliggjorde den i forvejen svages styrkes muligheder for at kunne forsvare landet mod invasion, dels brød med princippet om, at den danske hær ikke skulle anvendes mod landets egne borgere. Kuprisikoen blev understreget af begivenhederne i Tjekkosllovakiet i februar 1948. Situationen blev lettet noget i 1949 med etableringen af det statslige hjemmeværn. Det havde ikke alene til hovedopgave at bevogte og forsvare nøgleinstallationer i hele landet. Med etableringen af Hjemmeværnets særlige politikompagnier under kommando af politifolk blev Politiet aflastet for mindre krævende opgaver, så man havde flere ressourcer til sine mere krævende opgaver. Kun ved omfattende borgerlige uroligheder kunne støtte fra Hæren fortsat blive relevant.

Den danske hærs rolle i opretholdelsen af indre sikkerhed og samarbejdet med politi og hjemmeværn ca. 1950

Efter Enevælden og frem til 1945 havde det danske forsvarsproblem normalt set været lig med indsats mod en ydre fjende, i politisk set urolige perioder dog med en samtidig opmærksomhed på hærens rolle i den indre sikkerhed og mod potentielle oprørsbekæmpelser.¹

Der havde dog også været ”*unormale*” perioder. I det 20. århundrede kan der peges på den revolutionære periode i hele Europa efter den russiske revolution i 1917 og frem til 1920, hvor Danmark oplevede den såkaldte Påskekrise: Efter at have afskediget ministeriet Zahle indsatte kong Christian X et forretningsministerium under ledelse af Otto Liebe, indtil der kunne gennemføres nyvalg til Rigsdagen.

Afskedigelsen af ministeriet Zahle og udnævnelsen af et forretningsministerium udløste med Tage Kaarsteds ord ”*den alvorligste politisk-parlamentariske krise, som vort land har kendt i dette århundred bortset fra besættelsestiden*”. Det indgik i ministeriet Liebes beredskabsplanlægning at trække tropper fra garnisonerne i Roskilde, Helsingør og Vordingborg til København for at kunne bevare ro og orden, såfremt den ventede generalstrejke blev en realitet.²

En endnu større udfordring udgjorde den tyske besættelse af Danmark 1940-1945. Herunder var hærens rolle indtil den 29. august 1943 at støtte regeringen i opretholdelse af ro og orden, og efter Scavenius-regeringens tilbagetræden var det for politikerne afgørende at sikre sig imod, at krigens ophør og den tyske kapitulation og tilbagetrækning fra Danmark ikke medførte et tomrum, hvor poli-

1 Nærværende artikel har sin baggrund i min læsning af Rigsarkivets kildegruppe ”Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter fra 1950-57”, som indgår i kildegrundlaget for mit forskningsprojekt om den danske Tysklandsbrigade 1947-1958. Især for perioden fra 1945 og frem til ca. 1950 indeholder denne kildegruppe nyt, hvad angår hærens involvering i opretholdelsen af indre sikkerhed i perioden. I og med at hovedvægten i nærværende artikel således ligger på hærens og hjemmeværnets deltagelse i opretholdelsen af indre sikkerhed, supplerer den Henrik Stevnsborgs monografier om det danske politi i 1900-tallet, i første række monografien *Magt, Krig og Centralisering – Dansk politi 1945-2007* (2016). I den forbindelse vil jeg benytte lejligheden til at takke professor dr.phil. Henrik Stevnsborg for gennemlæsning af denne artikel og for råd og vink.

2 Se Kaarsted, Tage, *Påskekrisen 1920* (Universitetsforlaget i Aarhus 1968), pp. 247f. Citatet er fra p. 13.

tikerne stod uden magtmidler. Sammen med generaløjtnant Ebbe Gørtz og hans "lille generalstab" sikrede politikerne under ledelse af fhv. statsminister Vilhelm Buhl sig kontrollen over den væbnede kamp mod besættelsesmagten gennem besættelsen af en række kommandoposter i den illegale hær med befalingsmænd. Og hvad angik faren for et kommunistisk kupforsøg det øjeblik, hvor tyskerne havde forladt Danmark, planlagde man at kunne mobilisere en hemmelig hær bestående af bl.a. officerer og politi, den såkaldte P-plan.³

Den internationale ramme i 1945-1950

Danmark blev befriet af britiske styrker i maj 1945, og i de allerførste år efter befrielsen søgte Danmark som også Norge og Sverige at opretholde en ligelig neutralitet mellem stormagterne i et internationalt klima, som i disse år undergik en dramatisk forværring. Tyskland blev endegyldigt delt i 1949, hvilket fulgte Europas deling, hvor landene i Central- og Østeuropa var blevet omformet til kommunistiske "folkedemokratier".

Indtil etableringen af Marshall-hjælpen i 1947 var det for mange usikkert, hvorledes landene i Vesteuropa, udplyndrede og fattige efter seks års krig og besættelse, skulle kunne komme på fode igen. Denne materielle forarmelse underbyggede den magtfulde position, som kommunistpartierne havde i både Frankrig og Italien. Det syntes for mange indlysende, at vejen fremad gik gennem en kommunistisk magtovertagelse.

Opfattelsen af den indre trussel mod Danmark i årene efter 1945

Den indenrigspolitiske situation i årene efter Anden Verdenskrig var også i Danmark præget af et stærkt kommunistparti, der havde opnået legitimitet gennem partiets nøglerolle i modstandsbevægelsen. Men det var for mange indlysende, at partiets ledelse satte loyaliteten over for Sovjetunionen over loyaliteten til det danske samfund, som det også havde været pinligt og klart demonstreret i perioden mellem udbruddet af Anden Verdenskrig og indledningen af den tyske invasion af Sovjetunionen den 22. juni 1941.

DKP havde ved siden af sin legale politiske virksomhed genoptaget sine illegale opgaver for Sovjetunionen. Således fandt Generalstabens Efterretningssektion, dvs. den danske militære efterretningstjeneste, i efteråret 1945 "tegn på, at de danske kommunister udførte spionage til fordel for Sovjetunionen. I januar 1947 udleverede DKP's ledelse oplysninger om danske radiolyttestationer til den sovjetiske ambassade".⁴

3 Roslyng-Jensen, Palle, *Værnenes politik – politikernes værn* (Gyldendal, København 1980), pp. 165ff.

4 Oplysningerne og citatet om DKP er taget fra Lauridsen, John T. o.a. (red.), *Den kolde krig og Danmark* (Gad, København 2011), pp. 162f. Se også Schmidt, Regin, *PET's overvågning af Dan-*

Statsminister Hans Hedtoft og udenrigsminister Gustav Rasmussen under en debat i Folketinget under den første socialdemokratiske regering efter befrielsen på et tidspunkt sidst i 1940'erne. (*Dagbladet Information*)

Derudover videreførtes de kontakter, som det danske parti under besættelsen havde etableret til det tyske kommunistparti KPD's (Kommunistische Partei Deutschlands) 20-mand store illegale partiorganisation i Danmark. Kontakterne fortsatte efter krigen med efterfølgerpartiet, efter at KPD og det (østtyske) socialdemokrati, SPD, i foråret 1946 var blevet tvangsforenet til SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). Samlet betød dette, at de danske kommunister blev anset for en alvorlig indre trussel.⁵

Mistilliden til DKP var i disse år høj, og i en tale i Skive den 6. marts 1948 under Påskekrisen opfordrede statsminister Hans Hedtoft til politisk isolation af partiet. Oven i den generelle mistillid kom frygten i politiske kredse – og især i Socialdemokratiet – for, at de kommunistiske modstandsgrupper fra besættelsen ikke havde afleveret deres våben som aftalt.

På et møde i Udenrigspolitisk Nævn den 24. marts 1948 anslog statsminister Hans Hedtoft, at der var op mod 4.000 bevæbnede kommunister, ligesom der var kommunister i position inden for hæren, hjemmeforsvarets foreninger (forløberer

marks *Kommunistiske Parti 1945-1989* (PET-Kommissionens beretning, bind 6, 2009), især p. 55 og pp. 62ff.

5 Om DKP's samarbejde med KPD under besættelsen, se *Geschichte der Militärpolitik der KPD 1918-1945*, udgivet af et forfatterkollektiv under redaktion af Heider, Paul (Militärverlag der DDR, Østberlin 1987), p. 411. Den illegale KPD-organisation søgte i ”i direkte afstemning” med DKP at få de i Danmark stationerede tyske soldater til at opgive kampen.

Hærchefen, generaløjtnant Ebbe Gørtz. (Rigsarkivet)

for det statslige hjemmeværn) og politiet. Det var naturligt at stille sig spørgsmålet, om disse personer var til at stole på i en krisesituation, eller om kommunister ret beset var en "5. kolonne" i det danske samfund; et begreb, som var meget oppe i tiden. Begrebet kommer fra den spanske borgerkrig 1936-1939, hvor en general fra Francos styrker forud for slaget om Madrid lod forstå, at oprørshæren havde fire angrebskolonner uden for Madrid, men at hovedstaden ville falde takket være en femte kolonne af Franco-sympatisører i Madrid, som indefra ville underminere republikanernes forsvar.⁶

De første overvejelser 1946 til 1948

Allerede i foråret 1946 førtes de første forhandlinger mellem Generalkommandoen (som i Danmark indtil Forsvarsloven af 1950 var hærens øverste ledelse) og Rigspolitiet om opgavefordelingen mellem politi og hær i tilfælde af indenrigspolitiske uroligheder.

⁶ Se Petersen, Nikolaj, "Påskekrisen 1948"; Heurlin, Bertel & Christian Thune (red.), *Danmark og det internationale system – festskrift til Ole Karup Pedersen* (Politiske Studier, København 1989), pp. 237f. Om Hedtofts tale i Skive den 6. marts 1948: Hansen, Peer Henrik & Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948 – dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst & Søn, København 2000), pp. 75ff.

Fra den kommunistiske jernbane-sabotageulykke i Frankrig.
(www.histocom20.eu)

Som chefen for hæren, generalløjtnant Ebbe Gørtz, så problemstillingen, var det ”principielt politiet, som har til opgave at opretholde ro og orden, og kun i undtagelsestilfælde, hvor politiet ikke måtte være i stand til at løse opgaven, bør militære styrker indsættes for at medvirke til opretholdelse af lovlige tilstande.” Under forhandlingerne blev der skabt ”fornøden kontakt og aftaler mellem overordnede militære myndigheder og tilsvarende politimyndigheder”.⁷

Behovet for samarbejde blev sat yderligere i relief af de omfattende uroligheder i Frankrig. I april 1947 udviklede en arbejdskonflikt ved Renault-fabrikkerne i Boulogne-Billancourt sig til omfattende strejker, hvor ca. tre mio. franskmænd nedlagde arbejdet. Højdepunktet kom, da militante arbejdere saboterede jernbanelinjen Paris-Tourcoing og afsporede et tog, hvorved 16 mennesker mistede livet, og 50 blev kvæstet. Bag denne strejkebølge stod de franske kommunister.

På udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 11. december 1947 gjorde generalløjtnant Gørtz gældende, at det danske forsvar umuligt kunne håndtere en situation som denne. Dette rejste i sig selv spørgsmålet, hvad Danmark så kunne.⁸

Muligvis som en reaktion på denne erkendelse og som et led i det arbejde, der havde været i gang siden 1946, bad generalløjtnant Gørtz den 11. februar 1948 Krigsministeriet om at give grønt lys for, at det forberedende arbejde nu blev lagt ”i faste rammer”. Således havde Generalkommandoen ”*udarbejdet et forslag til bestemmelser for afdelingernes samarbejde med politiet under indre uroligheder*,” og som Gørtz så sagen, var det nu på tide at få både Krigsministeriets og Justitsministeriets godkendelse.

⁷ Generalkommandoen (GKO) til Krigsministeriet af 11. februar 1948, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K004, læg 113.3.-24.

⁸ Stevnsborg, Henrik, *Magt, Krig og Centralisering – Dansk politi 1945-2007* (Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, København 2016), p. 227.

Prag-kuppet 1948 og politiets ønske om styrket samarbejde med værnene

Den kommunistiske magtovertagelse i Tjekkoslaviet den 23. februar 1948 ændrede med ét baggrunden for dette arbejde. Prag-kuppet, hvor det tjekkoslovakiske kommunistparti i et ublodigt kup overtog magten i landet, bestod i en blanding af politiske manøvrer og intimidering fra det kommunistisk ledede politi, kombineret med omfattende demonstrationer og mobiliseringen af den bevæbnede kommunistiske ”arbejdermilits”. Begivenhederne gjorde et dybt indtryk i Danmark, som ikke blev mindre af, at DKP uden forbehold støttede kuppet. Folketingsdebatten om Prag-kuppet den 10. marts 1948, hvor DKP forsvarede kuppet, var en øjenåbner.⁹

På baggrund af en dyb bekymring i både regering og opposition for Danmarks manglende forsvarsmuligheder i tilfælde af en krig, kombineret med alarmende meddelelser om, at Danmark muligvis stod for tur efter Tjekkoslaviet, iværksattes det såkaldte påskeberedskab den 5. marts 1948. Formålet var at vise omverdenen, at Danmark denne gang og ikke som i 1940 havde til hensigt at forsvare sig.¹⁰

Den 13. marts 1948 deltog værnenes og politiets øverste ledelse i et møde i Krigsministeriet med det formål at drøfte ”værnenes bistand til politiet i tilfælde af indre uroligheder”. Det arbejde, som havde fundet sted mellem hær og politi siden 1946, var kun blevet gjort endnu mere påtrængende af Prag-kuppet, og dette møde kan derfor – ud over at være en del af påskeberedskabet – ses som del af et forløb, hvis formål på mellemlangt sigt var at styrke Danmarks muligheder for at kunne håndtere gråzonen mellem fred og egentlige krigshandlinger, dvs. det, som nu er givet betegnelsen ”hybridkrig”.

I mødet deltog ud over generalløjtnant Gørtz og søværnschefen viceadmiral Vedel fra politiets side bl.a. departementschef i Justitsministeriet, Eivind Larsen,, og Arthur Dahl, tidligere vicerigspolitichef og nu leder af Statens Civile Luftværn. Eivind Larsen henviste til det nævnte forslag fra GKO til landets garnisonskommandanter, som kun åbnede op for militær bistand til politiet *lokalt*. Hvad han ønskede var en landsdækkende ordning i stil med modstandsbevægelsens opdeling af Danmark i regioner, hvor en politimester ledede de fælles udrykningstyrker til at håndtere uroligheder under en truende situation.

Han ønskede endvidere, at samarbejdet mellem hær og politi allerede blev indledt nu, dvs. før en sådan hjælp fra hæren overhovedet blev aktuel. Derfor foreslog Larsen, at der umiddelbart blev oprettet en ”komité” i København med

9 Om Påskekrisen, se Petersen (1989), pp. 223-243, og Olesen, Thorsten Borring & Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn 1945-1962, dansk udenrigspolitik historie, bind 5* (Gyldendal, København 2005), pp. 92ff. Endvidere Bo Lidegaards opslag om Påskekrisen i *Gads koldkrigsleksikon* (København 2011), pp. 524ff. Om 10. marts 1948-folketingsdebatten, se også Hansen & Sørensen (2000), pp. 87ff.

10 Om påskeberedskabet, se Hansen & Sørensen (2000), pp. 81ff.

Den tjekkoslovakiske arbejdsmilits på march over Karls-broen i Prag i forbindelse med Pragkuppet i februar 1948. (Den store danske Encyklopædi)

deltagelse af hær og politi og med det formål at fordele og koordinere ”*de magtmidler, som politiet og værnene råder over*”, udarbejde planer for samarbejdet i forskellige situationer, ”*altså en slags generalstab for politiets og værnenes fælles optræden*”. Hans ønske blev suppleret af Arthur Dahl, som fandt det nødvendigt at etablere et centralt samarbejde mellem politi og værnene af hensyn til ”*større uroligheder, der samtidig satte ind overalt i eller i større dele af landet*”.

Mens hæren var positiv over for en opdeling af landet i regioner under militær ledelse og en videreførelse af det forberedende arbejde i en permanent komite, understregede general Gørtz, at ”*hærens primære opgave var kampen mod ydre fjender, hvilket medførte, at man ikke kunne binde styrker til løsning af politimæssige opgaver*”, og påpegede, at der var ”*en vis aversion*” i hæren mod deltagelse i politiopgaver. Det affødte det svar fra Eivind Larsen, at man fra politiets side ”*kun ville gribe til militær assistance i en situation, der om ikke var, så dog grænsede til borgerkrig*”.¹¹

11 Referat af møde i Krigsministeriet den 13. marts 1948, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K001, læg 35/51; mødet nævnes kort hos Petersen (1989), p. 226.

Organisering af samarbejdet mellem hær og politi

Arbejdet med at styrke samarbejdet mellem politi og hær fortsatte straks. I april 1948 kunne GKO meddele Krigsministeriet, at hæren var blevet enig med rigspolitichefen og politidirektøren i København om et direktiv for ”*lokalt samarbejde mellem militære styrker og politiet under indre uroligheder*”.¹²

Hvad angik samarbejdet på højere niveau, var situationen den, at der op til værenes opløsning i 1943 havde været udpeget en polititjenestemand som forbindelsesofficer til hæren i tilfælde af mobilisering. Han skulle sørge for det fornødne direkte samarbejde. Ved begivenhederne den 29. august 1943 var denne institution nu bortfaldet, og i februar 1951 anmodede Forsvarsministeriet om, at ordningen blev genetableret; ved Justitsministeriets cirkulære af 11. maj 1951 blev der udpeget to landsdelspolitiledere, en vest og en øst for Storebælt, til at bistå hæren under mobilisering. Derudover blev politiets udrykningsområder omlagt, så de blev sammenfaldende med de militære regioner. Som et notat konkluderede, var det organisatoriske samarbejde mellem hær og politi hermed fuldt etableret.¹³

Samtidig med etableringen af landsdelspolitilederordningen oprettedes i alt syv politiregioner plus Bornholm, hver ledet af en politimester, der som regionspolitiledere dels skulle stå for politiregionens udrykningstjeneste, dels skulle varetage samarbejdet med hæren regionalt. Endelig skulle regionspolitilederen overtage den øverste ledelse af politiregionen, såfremt forbindelsen i en krisesituation til landsdelspolitilederen eller til Justitsministeriet blev afbrudt. Dermed var der skabt mulighed for i en undtagelsessituation at kunne etablere et centraliseret dansk politi, ligesom der var skabt overensstemmelse mellem forsvarets opdeling i regioner og politiets.¹⁴

Oprettelsen af Hjemmeværnet

En udvikling, der fritog hæren fra at blive tidligt involveret i opretholdelsen af ro og orden under en undtagelsessituation, var oprettelsen af Hjemmeværnet, og her især Hjemmeværnets særlige politikompagnier.

Allerede i 1948 under forberedelserne af etableringen af det statslige hjemmevern havde general Gørtz opregnet de opgaver, som den nye organisation skulle påtage sig: bevogtning og forsvar af vigtige objekter, uskadeliggørelse af sabotører og 5. kolonnefolk samt supplement af det faste forsvar af f.eks. Storstrømsbroen og flyvepladser.¹⁵

12 GKO til KMN af 2. april 1948, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K001, læg 35/51.

13 P.M. forholdsordre for politiet af 15. oktober 1951, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K001, læg 35/51.

14 Stevnsborg (2016), pp. 246ff.

15 Stevnsborg (2016), p. 234.

Fra Hjemmeværnets første år: hjemmeværnsfolk før en øvelse i 1949. (Hjemmeværnet)

Den 1. april 1949 var de første 265 hjemmeværnskompagnier blevet oprettet. I modsætning til hæren, der i denne periode blev organiseret i de såkaldte ”regimentskampgrupper” på 3-4.000 mand, var kompagniet den største enhed i Hjemmeværnet. Med sin styrke på op til et par hundrede mand og med folkenes lokalkendskab var ”områdekompagniet” særlig egnet til at opdage afvigelser fra normalbilledet i en krisesituation, herunder tegn på spionage, landsætning af sabotører og andre mistænkelige aktiviteter. Det var indledningsvis ikke hensigten, at Hjemmeværnet skulle gives en politifunktion, men en hjemmeværnsøvelse i Lyngby i 1948 viste bl.a., at Hjemmeværnet ikke desto mindre havde etableret vejspærringer ved Kongevejen og i Ørholm, hvor alt gående og kørende blev kontrolleret.¹⁶

Senere 1949 indledtes forhandlinger mellem rigspolitechefen og chefen for Hjemmeværnet om at inddrage Hjemmeværnet i opretholdelsen af ro og orden i en krisesituation. Dette skulle ske, ved at der blev oprettet særlige politihjemmeværnskompagnier og -delinger (de såkaldte ”A-enheder”) under ledelse af polititjenestemænd, men i øvrigt som andre hjemmeværnsenheder med frivilligt mandskab.

Rigspolitechefens godkendelse af afgivelsen af polititjenestemænd til disse enheder skete den 4. marts 1949, hvor det også blev fastlagt, at enhedernes øvrige mandskab ud over den almindelige militære grunduddannelse skulle modtage en

¹⁶ Jens Ole Christensen, *Hjemmeværnet. Historien om det folkelige forsvar*, (Gad, København 2017), pp. 61ff; om øvelsen i Lyngby, se Stevnsborg (2016), p. 235.

”specialuddannelse, som gjorde dem egnede til udførelse af tjenester, som kunne være til støtte for politiet”. Det kunne f.eks. være færdselsregulering eller elementær anholdelsesteknik.¹⁷

Politikompagniernes opgaver

Hvorledes politikompagnerne skulle anvendes, og hvem der skulle lede dem i en undtagelsessituation blev fastsat af GKO i et direktiv af 19. april 1951. Her hed det, at Hjemmeværnet har ”meddelt en del af sine styrker en politimæssig uddannelse under ledelse af polititjenestemænd. Den uddannelse, der endnu er på begyndelsesstadiet, vil blive udvidet til at omfatte samtlige politienheder i samtlige hjemmевærnsregioner”.

Efter forhandling med rigspolitichefen var der opnået enighed om, at ”de enheder af Hjemmeværnet, som modtager politimæssig uddannelse, fortrinsvis (er) bestemt til løsning af opgaver, som stilles af vedkommende politimyndighed”. Da det drejede sig om ”særlige bevogtningsopgaver”, skulle Hjemmeværnets ledelse på regions- og distriktsniveau også inddrages i opgavefastlæggelsen.¹⁸

Det var ikke kun den organisatoriske udbygning af Hjemmeværnet, herunder politikompagnerne, der fortsatte; det samme gjorde tænkningen om opgaverne i overgangen fra fredsforhold over gråzonen til egentlige krigshandlinger.

I Hjemmeværnets udkast til ”bestemmelser om Hjemmeværnets politikompagner” af 22. november 1952 hed det, at ”i kritiske situationer umiddelbart før og ved indtræden af krigsberedskab må det forudses, at politiets virksomhed vil antage et sådant omfang, at forudsætningen for ydelsen af militær hjælp vil være til stede. Hjemmeværnets A-enheder kan derfor helt eller delvist stilles til rådighed for politiet, allerede forinden hjemmeværnet i øvrigt beordres ”på plads” (dvs. før værnet blev mobiliseret (forfatterens understregning)). Kompagniernes opgave vil i hovedsagen være at støtte og aflaste politiets styrker, således at disse kan frigøres til løsning af egentlige politiopgaver”.

De opgaver, som A-enhederne skulle overtage, var bevogtning, afspærring af områder, hvor politiaktioner finder sted, gadepatruljer, bistand ved eftersøgning og anholdelse af 5. kolonnefolk, ”hvor væbnet modstand kan befrygtes”.¹⁹

Det scenario for gråzonen mellem krig og fred, som her oprulledes, indebar, at politikompagnerne som de første væbnede enheder overhovedet kunne mo-

17 Se HJV til forsvarsministeren af 22. august 1951, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-1957, pk. K001, læg. 35/51.

18 GKO til de to landsdelskommandoer, de seks hjemmевærnsregioner og kommandanten på Bornholm af 19. april 1951, RA Forsvarsministeriet 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K003, læg 113.3.

19 Hjemmeværnets ”bestemmelser for hjemmeværnets politikompagner” (udkast) af 22. november 1952, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K001, læg 35/51. Se også Stevnsborg (2016), pp. 267f.

biliseres på et tidligt stadi i forløbet og overtage lettere politiopgaver, endnu før Hjemmeværnet som helhed var ”beordret på plads”.

5. kolonne-loven fra 1952 og den kgl. forholdsordre af 1952 om det militære forsvar af Danmark under krig

Men ud over disse organisatoriske tiltag stod tilbage spørgsmålet om den juridiske hjemmel for politiets og militærets virke, især når det drejede sig om 5. kolonnevirksomhed. Baggrunden var, at besættelsen havde vist, at den gældende straffelov var utilstrækkelig, når det drejede sig om forbrydelser mod statens selvstændighed og sikkerhed, hvilket betød, at politikerne efter afslutningen af besættelsen i 1945 havde måttet vedtage en række love med tilbagevirkende kraft mod landssvigere.

For at undgå på ny at skulle udarbejde love med tilbagevirkende kraft i fremtiden, og da en krig mellem Øst og Vest i disse år blev vurderet som en reel mulighed, ønskede et flertal i Rigsdagen en lov, som gjorde støtte til en fjendtlig magt strafbar. Dermed blev det gjort klart for befolkningen, hvad der var strafbart, og hvad der var lovligt.

Den såkaldte ”5. kolonne-lov” blev vedtaget den 7. juni 1952. Den centrale paragraf var § 101, som bestemte, at den, der forberedte bistand til en fremmed magt i forbindelse med krig og besættelse, kunne straffes med fængsel i op til 16 år. En anden væsentlig bestemmelse var § 98, som straffede den, der bistod en fremmed magt med at underlægge sig den danske stat, med fængsel indtil livstid. Loven var reelt vendt mod DKP.²⁰

Et andet eksempel på, hvad man må se som lovgivningsmæssig oprustning i disse år, var den Kongelige Anordning af 6. marts 1952 ”om forholdsordre for det militære forsvar ved angreb på landet og under krig”. Anordningens første afsnit foreskrev, at ”i tilfælde af angreb på dansk territorium eller på dansk militær enhed uden for dansk territorium skal de angrebne styrker ufortøvet optage kampen uden at ordre afventes eller søges indhentet, selv om krigserklæring eller krigstilstand ikke er de pågældende chefer bekendt”. Om 5. kolonnevirksomhed bestemte forholdsordren, at ”5. kolonnevirksomhed skal bekæmpes. Politiet vil på dette område bistå de militære myndigheder”.²¹ Med forholdsordren lå det klart, at opklaring af 5. kolonneforbrydelser blev et militært ansvar.

Dette førte til en skrivelse fra Hærkommandoen til rigspolitichefen og chefen for Civilforsvarsstyrelsen fra maj 1955. Vedrørende sager mod 5. kolonnefolk og sabotører hed det, at i medfør af retsplejelovens § 3 var disse i fredstid borgerlige straffesager. I krigstid omfattede den militære straffelov derimod i henhold til

20 Rasmus Mariagers opslag om 5. kolonne-loven i Gads koldkrigsleksikon 2011, pp. 233f.; se også Kaarsted, Tage, *De danske ministerier 1929-1953* (Arnold Busck, København 1977), p. 482, og Stevnsborg (2016), pp. 223f.

21 Om forholdsordren, se Kaarsted (1972), p. 494, og Stevnsborg (2016), pp. 199f.

dens § 6 enhver person (også civilpersoner), som gjorde sig skyldig i 5. kolonnevirksomhed og derfor skulle påtales ved militære retter.

Forholdsordrens ord om ”ved angreb på landet og under krig” samt dens første afsnit (se ovenfor) betød, at uanset at der ikke formelt var erklæret krig, men kun eksisterede en spændingssituation, skulle politiet bistå det militære forsvar med at ”bekæmpe 5. kolonnefolk, inkl. Civilpersoner”.²²

Hærens og Hjemmeværnets rolle i opretholdelsen af ro og orden i en spændingssituation

Overgangen fra opretholdelsen af ro og orden alene som en politimæssig foranstaltning blev også vendt i samme skrivelse. Denne slog overordnet fast, at i krigstid henhører ”al bevogtning” under hæren i modsætning til i fredstid, hvor den hørte under politiet. Men i en spændingssituation eller i en gråzone opstod en ”politimæssig overgangsordning”. Denne betød, at hæren ”under voldsomme uroligheder, eller såfremt krig forestår, (skulle) bevogte visse objekter, indtil man fra regeringens side tillader åbenlys bevogtning ved militær foranstaltning”.

Heri lå for det første, at hærens deltagelse i opretholdelsen af ro og orden i en gråzonesituation skulle foregå med så lav profil som muligt, hvilket lå helt på linje med general Gørtz’ ord i den allerede nævnte skrivelse til Krigsministeriet af 2. april 1948, hvor han understregede, at foranstaltninger af den art skal gennemføres ”så ubemærket og så lidet opsigtsvækkende som muligt”. Først når krigstilstand var indtrådt, bortfaldt sådanne hensyn.

For det andet betød ansvarsfordelingen, at en involvering af hæren i bevogtningstjeneste forudsatte, at der var enighed om, hvad der skulle bevogtes. Allerede den 31. august 1950 havde Rigspolitichefen meddelt ”samtlige politimestre, at Generalkommandoen havde bedt de militære myndigheder udarbejde lister over opgaver, der naturligt ville falde ind under den politimæssige overgangsordning”. Målet var at opnå ensartede retningslinjer for ”egnede objekter” mellem rigspolitichefen og Generalkommandoen.

Året efter, den 28. juni 1951, udarbejdede rigspolitichefen ”en status over sagen og de aftalte retningslinjer”, som Justitsministeriet godkendte den 30. april 1952 med ordene: bevogtningshjælp ”kan ydes (af hæren) efter rekvisition fra Politiet”, mens ordens- og katastrofehjælp ydes i henhold til Generalkommandoenes forholdsordre for hæren.

Den militære hjælp kunne ydes af hæren eller af Hjemmeværnets politikompagnier, idet de sidstnævnte led under det handicap, at et egentligt uddannelsesprogram ikke forelå, hvorfor Hjemmeværnet nu havde pålagt Hjemmeværnsregion VI (dvs. Storkøbenhavn) at udarbejde et sådant.

²² Hærkommandoen til rigspolitichefen og chefen for Civilforsvarsstyrelsen af 18. maj 1955, RA Forsvarsministeriet 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K004, læg 113.3.24. Se også Stevnsborg (2016), pp. 285f.

Hensigten med at yde militær bistand var at frigøre politistyrker til andre opgaver i en krisesituation, hvor presset på politiet formodedes at blive meget omfattende. Hærkommandoen opsummerede sagen med disse ord: ”I al væsentlighed er det forsvaret, der bistår Rigspolitiet ved tildeling af militære styrker, herunder specielt Hjemmeværnets politikompagnier.”²³

Forsvarsministeriet opsummerede status i samarbejdet i et notat fra august 1956, hvori det hed, at ”militærstyrker (kan) normalt kun indsættes til løsning af opgaver på anmodning fra en politimyndighed”. Der forelå intet anført om, at Forsvarsministeriets godkendelse var nødvendig, og notatet henviste til Generalkommandoens forholdsordre af maj 1948.

Værnenes hovedopgaver forblev landets forsvar mod ydre fjender, mens det principielt påhvilede politiet at opretholde ro og orden. ”Kun i overordentlige tilfælde kan styrker fra værnene kaldes til af politiet for som hjælp for dette at medvirke ved opretholdelsen af lovlige tilstande.” Som mulige opgaver nævnte notatet forstærkning af vagter/nye vagter, overtagelse af sikkerhedsvagter i politiets bygninger og ”i nødsfald og kun på politiets direkte anmodning: bistand til ordenens opretholdelse (f.eks. gadepatruljer (politi og militær under ledelse af en politimand)).”

Som den absolut sidste udvej stod indsættelse af rene militære styrker til løsning af opgaver, som politiet står magtesløse over for. Styrker ledet af en officer, ”men i snæver kontakt med Politiet”.²⁴

Sammenfatning

Hvis man som udgangspunkt tager general Gørtz’ ord fra marts 1948 om, at hærens opgave var at forsvare landet mod ydre fjender, og hans ulyst mod at lade hæren blive inddraget i opretholdelsen af ro og orden, kan man argumentere for, at det et meget langt stykke hen ad vejen lykkedes for hæren at undgå at blive inddraget i den interne opretholdelse af ro og orden i en gråzonesituation.

Hvad der mindskede det direkte behov og ”reddede” hæren, var oprettelsen af Hjemmeværnets politikompagnier, som i en gråzonesituation kunne fritage hæren fra det odium, det var at skulle beordre værnepligtige soldater til at optræde som ordensmagt over for folket, således som general Gørtz havde været inde på under mødet den 13. marts 1948 under påskeberedskabet.

Som en yderligere gevinst kom, at det var politiet selv, som skulle levere kompagni- og delingsførere til politikompagnierne. Allerede i maj 1957 var der alene i Hjemmeværnsregion VI, dvs. Storkøbenhavn, oprettet ni politikompagnier; det største med en styrke på 215 mand, det mindste med en styrke på 38 mand. Også

23 Ibid.

24 Notat med titlen ”Samarbejde mellem militære styrker og politiet under lokalt begrænsede indre uroligheder m.v.” af 23. august 1956, RA Forsvarsministeriet 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K001, læg 35/51.

i hver af de nærliggende provinsbyer, Hillerød, Helsingør, Frederikssund og Roskilde, var der oprettet politikompagnier.²⁵

Denne problematiske tjeneste skulle hæren således ikke levere umiddelbart. Ser man på det organisatorisk, havde det åbenbare fordele, for tjenesten som ordensmagt krævede en stærk kadre af mentalt robuste og modne officerer.

Hæren led fortsat under en alvorlig mangel på befalingsmænd på grund af, at befalingsmandsskolerne havde været lukket i årene 1943-1945. Det var i en periode, hvor hæren blev opbygget i sit hidtil største omfang i rammen af 1951-Hærloven og under tilpasning til NATOs styrke- og beredskabskrav og alt det nye materiel, man modtog i rammen af den allierede våbenhjælp. Hertil kom det anseelige behov ved Tysklandsbrigaden på ca. 3.000 mand i Ostfriesland frem til 1950 og senere den reducerede Tysklandskommando i Itzehoe med ca. 1.700 mand fra 1950 og frem til 1958. Manglen på officerer blev først afhjulpet sidst i årtiet.

Summary

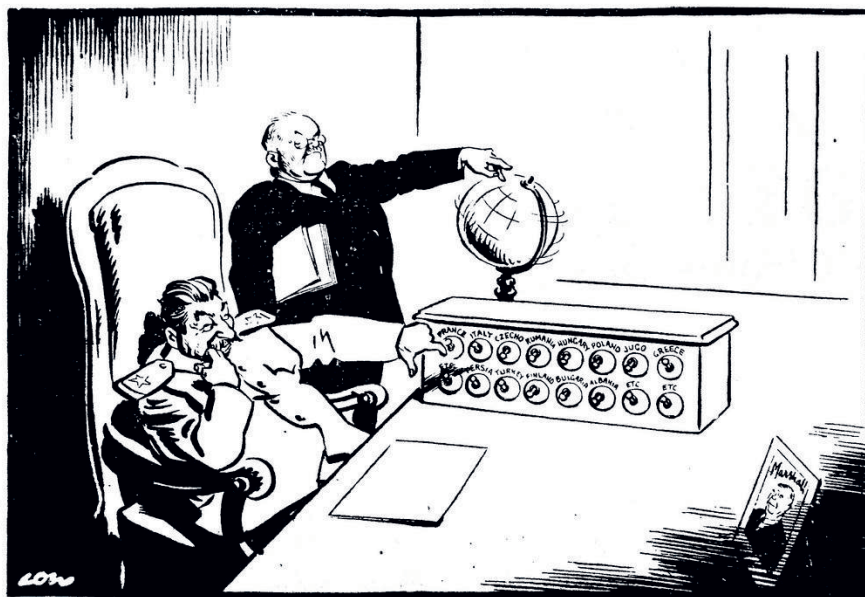
A main features in Danish Army planning has always been the defence of the Jutland peninsula against an invasion and the blocking of a coup sea landing on the main island of Zealand that would threaten the capital. After 1949 the defence of Jutland would start in Schleswig-Holstein to Denmark, and it became foreseen that a coup against Copenhagen would be coupled with the active involvement of clandestine cells of the Danish Communist Party.

Besides inciting large scale public unrest, the Party would use armed cells of activists to size key installations, possibly assisted by Soviet special operations forces, with the aim of rendering the governance of Denmark impossible and thereby making a swift Soviet take-over of Denmark feasible. The risk was highlighted to the Danish authorities by the events in Czechoslovakia in February 1948.

The main state actors in preventing such a scenario were the Danish Army and the national police. The Army underlined that its main role was defending against external enemies. It objected to roles where its units would act as a domestic political tool against part of the population that it represented.

However, in 1949 a new actor was introduced, namely the state founded Danish Home Guard. The volunteer Home Guard was a child of the Danish resistance movement against German occupation. During the Cold War its main mission was rear area security maintaining surveillance of the territory and guarding a number of key installations in Denmark including central government facilities and infrastructure (the power and communication nodes, ports, railways, bridges etc.). Thereby the force assisted the army by guarding its rear and police by main-

25 Hjemmeværnet til Forsvarsministeriet af 28. marts 1957, RA Forsvarsministeriet, 1. Kontor, diverse fortrolige akter 1950-57, pk. K004, læg. 113.3.-24; om den videre udvikling, se Stevnsborg (2016), pp. 265f.

" WHO'S NEXT TO BE LIBERATED FROM FREEDOM ,COMRADE ?"

The *London Evening Standard* cartoonist David Low's comment to the Prague Coup end February 1948 that triggered the Danish Easter Crisis. (ssoltanhistory.weebly.com)

taining a presence everywhere allowing both army and police to concentrate on higher priority tasks.

One special part of the Home Guard became the so-called police companies, an armed auxiliary police force established in 1950. The police companies and their platoons were commanded by regular police officers, and their role was to assist the regular police in maintaining the rule of law in Denmark in case of a national emergency or in a state of war by taking over less demanding tasks such as traffic control and guard roles. One extreme, but still possible, scenario was a supporting role in assisting the police controlling large-scale public disturbances, even if it was feared and foreseen that the scale of such mayhem might require the employment of regular army units.

In a way there was nothing new in this, since the Army's internal security involvement in case of an emergency had been studied on a number of occasions up to 1940 and been discussed during the German occupation. However, the now formal role inclusion of the Army in internal security tasks was a result of the Cold War expectation of total war. The more formal police support roles of the Army and especially of the Home guard's police companies was something new in 20th Century Denmark.